

Huishoudelijke arbeid in de schaduw van Achterhuis

E. L. DE VOS en A. M. DE WIT-SAUTER

Een felle kritiek op het arbeidsethos, dat een scherpe scheidslijn trekt tussen mensen met en mensen zonder baan, levert Achterhuis in zijn laatste boek: 'Arbeid een eigenaardig medicijn'. In zijn beschouwing heeft hij ook huishoudelijke arbeid en de plaats die zij in de afgelopen eeuwen binnen het geheel van arbeid in de maatschappij ingenomen heeft, betrokken. Het kapitalisme en de wetenschap, met name ook de huishoudkunde, worden door Achterhuis in verband gebracht met onderdrukking van vrouwen. Een lesje kritische huishoudkunde?

Dit artikel blijft beperkt tot een bespreking van hoofdstuk 4 uit: 'Arbeid een eigenaardig medicijn' van Hans Achterhuis, waarin de geschiedenis van de huishoudelijke arbeid aan bod komt. Allereerst wordt in grote lijnen zijn betoog weergegeven, daarna volgt dan een commentaar op enkele belangrijke stellingen.

Historische breuk

Achterhuis schetst het ontstaan en de ontwikkeling van de huishoudelijke arbeid tegen de achtergrond van de overgang van de subsistentie (zelfvoorzienende) economie naar een kapitalistische economie. In de, weliswaar patriachale, middeleeuwen hadden vrouwen een meer gelijkwaardige positie ten opzichte van mannen dan in de daarop volgende tijden. In de middeleeuwen vormde het huishouden een zelfvoorzienende productie-eenheid, waarin vrouwen een belangrijke rol vervulden. De strikte scheiding privé-openbaar, wonen-werk, bestond nog niet. Pas in de kapitalistische

productiestructuur ontstaat de tweedeling van loonarbeid buitenshuis door voornamelijk mannen en huishoudelijke arbeid door vrouwen. De creatie van huishoudelijke arbeid was een van de voorwaarden voor het ontstaan van loonarbeid. De man kon zo zijn arbeidskracht inzetten voor de industriële productie en daarmee de kost voor zijn gezin verdienen. De vrouw, geïsoleerd in het privédomein van haar huishouden, richtte zich op reproductieve arbeid: reproductie van arbeidskracht van de man en van nieuwe arbeidertjes, aan wie ook arbeidsdiscipline bijgebracht moest worden, want daaraan was groot gebrek in het beginstadium van de loonarbeid. Achterhuis gaat zover dat hij stelt dat het verzet van het volk tegen de slavernij van de loonarbeid en de uitbuiting door kapitalisten gebroken is door opsluiting van vrouwen in het huishouden.

In theorieën over de historische ontwikkeling van de arbeid wordt het volksverzet tegen loonarbeid wel genoemd, maar komt de huishoudelijke arbeid en de rol die deze speelde bij het temmen van de onwillige bevolking tot gedisciplineerde producerende en consumerende wezens, niet voor. Inclusief Marx hebben deze beschouwers zo slechts één zijde van de arbeidsmedaille belicht, welke echter zonder zijn onzichtbare schaduwkant niet kan bestaan. In navolging van Illich noemt Achterhuis huishoudelijke arbeid: 'schaduwarbeid.'

Uitstoting

In de middeleeuwen waren er maar wei-

nig beroepen die niet door vrouwen werden uitgeoefend. Zijdeweefters, goudsmeedsters, bierbrouwers en vrouwelijke molenaars bijvoorbeeld hadden ook hun eigen gilden. Paralel met het opkomen van loonarbeid verliezen vrouwen, ondanks fel verzet, stuk voor stuk alle beroepen die altijd de hare zijn geweest. Achterhuis illustreert het verloop van deze strijd aan de hand van het ontstaan van het mannelijk medisch bolwerk in de Verenigde Staten van de negentiende eeuw, waarbij de vrouwelijke geneeskunst het onderspit delft.

'Toen de vrouwelijke geneeskunst nog een burendienst was, was zij gevestigd in stabiele gemeenschappen, waar vaardigheden van moeder op dochter konden worden doorgegeven en waar de genezers haar patiënten en hun gezinnen kende. Wanneer de poging tot genezen wordt losgekoppeld van persoonlijke betrekkingen en een gebruiksartikel, een zelfstandige bron van inkomsten wordt, dan wordt het geneesbedrijf een mannelijke onderneming.' De vrouwenarbeid emancipeerde, maar de vrouwen niet. De rechtvaardiging voor het weren van vrouwen uit deze beroepen werd gevonden in de verheerlijking van de vrouw als het tere wezen, dat tegen 'het echte leven' beschermd moet worden.

Bij de overgang van zelfvoorziening naar industriële productie binnen kapitalistische verhoudingen werden vrouwen uit het productieproces gestoten en tot hoedsters van het kerngezin 'gepromoveerd'. Het huishouden veranderde van productie-eenheid in een emotionele eenheid, waarbij de vrouw economisch afhankelijk werd van haar man en haar arbeid tot schaduarbeid degradeerde.

Moederliefde en huishoudelijk werk

'Een van de belangrijkste manieren waarop vrouwen uit de maatschappij

werden weggedrukt, bestond uit de ontwikkeling van haar 'natuurlijke' rol als moeder en huisvrouw.' Deze 'natuurlijke' bestemming gold in het begin van de negentiende eeuw slechts voor een beperkte bovenlaag; immers het begin van de industriële revolutie werd in feite door vrouwelijke arbeidskracht gedragen.

Maar diezelfde ideologie over de vrouwelijke natuur vormde wel het exkuus om vrouwen een beduidend lager loon te betalen; als huisvrouw moesten zij toch door hun mannen onderhouden worden. Door uitstoting van vrouwen uit het productieproces, raakten zij hun traditionele bezigheden kwijt. Zo ontstond 'het vakuum van de huisvrouw'; vele wetenschappers wierpen zich op om haar vrijgekomen energie in goede banen te leiden. Huishoudkundigen zagen de oplossing vooral in het creëren van nieuwe huishoudelijke taken. Achterhuis schetst hoe in de vorige eeuw in de Verenigde Staten huishoudelijk werk in korte tijd tot een volledige dagtaak werd opgeblazen, alleen om vrouwen te behouden voor ledigheid. Pas later zou deze huishoudkundige benadering gerechtvaardigd worden met oneigenlijke medische en hygiënische argumenten, die ook nog volstrekt ondeugdelijk waren. 'Het vochtig afnemen van stof zou bijvoorbeeld duizenden microben onschadelijk kunnen maken, die door de droge stofdoek nooit bereikt konden worden, terwijl in werkelijkheid het omgekeerde gebeurde en de vochtige doek een prima broedplaats voor bacteriën bleek. (...), maar het oorspronkelijke uitgangspunt was niet verbetering van de hygiëne, betere kinderverzorging en teruglopen van kindersterfte, maar een nieuwe opvatting van de rollen van man en vrouw, die zich zelfs uitstreekte tot de gevoelens en die beter was aangepast aan de kapitalistische economie en de technische beschaving die in aantocht waren.'

Pedagogen vormen de tweede groep van wetenschappers die in belangrijke mate de tijdsbesteding van vrouwen beïnvloed hebben, en er tevens in geslaagd zijn hun normen aan vrouwen op te leggen. De deskundigen (artsen, psychologen, huis-houdkundigen, pedagogen, maatschap-pelijke werkers enz.) wisten zich bij hun greep naar de macht over levens van vrouwen gesteund door de ontwikkelin-gen binnen hun discipline. Bij uitstek deze wetenschappen hebben op allerlei wijzen vrouwen van haar emancipatie af-gehouden, ze hebben in deze tijd als ver-vangers voor de patriarchale ideologie uit het verleden gefunctioneerd.

Schijnbare tegenstellingen

Achterhuis constateert onbegrip voor de relatie tussen de opkomst van kapitalis-me, humanisme en wetenschap enerzijds en onderdrukking van vrouwen ander-zijds bij 'aanhangers van het vooruit-gangsidee'. Tegen de bewering dat kapita-lisme ook ten dele voorwaarden heeft geschapen voor de bevrijding van de vrouw, brengt hij in: 'tegenover de feite-lijke opsluiting van vrouwen onder het kapitalisme staat hier niet veel meer dan een principiële mogelijkheid tot bevrij-ding' (d.m.v. loonarbeid). Deze princi-piële mogelijkheid bestaat al eeuwen, zij heeft echter de praktijken van vrouwen-onderdrukking nauwelijks veranderd. 'In tegendeel, ze vormde er vaak de legitima-tie voor.'

Dat de belofte van bevrijding door loon-arbeid voor vrouwen niet vervuld wordt, blijkt uit eigentijdse gegevens uit de der-de wereld, waar de invoering van loonar-beid voor vrouwen tot verscherpte vor-men van uitbuiting en onderdrukking lei-den. 'De veranderingen in arbeidsdeling tussen de geslachten, die met de invoer-ing van marktverhoudingen gepaard gaan, vallen overal, zonder uitzondering,

in het nadeel van de vrouwen uit.'

Van degenen die beseffen dat vrouwen-onderdrukking in de negentiende en twintigste eeuw vooral in naam van de wetenschap is geschied, maar deson-danks blijven geloven dat de weten-schappen in principe toch progressief zijn, zegt Achterhuis dat 'zij nog gevan-gen zitten in de tegenstelling tussen de slechte feitelijkheid en het goede (helaas nooit gerealiseerde) wezen van de weten-schap.'

'Hoe precies de verhoudingen liggen tus-sen het opkomen van loonarbeid binnen kapitalistische verhoudingen en de onderdrukking en uitsluiting van vrou-wen, is een vraag die nog veel onderzoek zal vereisen. Dat die verbanden er liggen en dat er geen sprake is van toevallige ge-lijktijdigheden of paradoxen, heb ik met het bovenstaande aannemelijk proberen te maken.'

Dat het bij het creëren van de rol van huisvrouw en moeder om *bewust op-gezette* strategieën gaat, benadrukt Ach-terhuis nog eens in de laatste paragraaf van dit hoofdstuk.

KOMMENTAAR

Uitsluiting van vrouwen uit productie

'De beroepen die altijd aan vrouwen heb-ben toebehoord, worden hun ontnomen omdat mannen er geld in zien.' Achter-huis geeft verschillende voorbeelden van dit proces, waarbij duidelijk naar voren komt, dat zodra er sprake is van een scheiding wonen-werken, formalisering, specialisering en schaalvergroting, vrou-wen deze strijd verliezen. Aan het 'waar-om' hiervan komt hij niet toe. Zijn kon-klusie is slechts dat er verbanden zijn tus-sen de opkomst van loonarbeid binnen kapitalistische verhoudingen en onder-drukking en uitsluiting van vrouwen; na-der onderzoek acht hij gewenst. Dit is bepaald geen nieuw gezichtspunt.

Er is bovendien onderzoek verricht, dat meer inzicht biedt in deze kwestie, zoals dat van M. Morée en M. Schwegman 'Vrouwenarbeid in Nederland 1870-1940' (1981). Hier komt een genuanceerder en realistischer beeld van de geschiedenis van vrouwenarbeid en de vele factoren die een rol speelden bij de strijd om beroepsarbeid uit naar voren. Het taale leven dat oude (patriachale) normen en waarden leidden, het belang van het historisch gegeven dat vrouwen *altijd* verzorgingstaken gehad hebben – zij het in verschillende mate – waardoor zij zich minder sterk konden maken voor een beroepsspecialisme dan mannen, de tegenstrijdige belangen van vrouwen in hogere en lagere klassen, bijvoorbeeld, worden hier wel in de verklaring betrokken. Literatuuroverzichten over dit onderwerp zijn te vinden in: 'Samen delen, samen zorgen' (1983) en 'Vrouw, huishouding en plattelandsontwikkeling' (zie p. 82 van dit Vakblad).

Overigens, om voorbeelden van uitstoting van vrouwen uit traditionele vrouwenberoepen te vinden in *deze* tijd, hoeven we het niet alleen in de ontwikkelingslanden te zoeken. In Nederland is dit te zien in de ontwikkeling van het beroep van koppelaarster tot 'bemand' huwelijksbureau, erkend door de Raad van Toezicht.

Hoe voorzichtig je moet zijn met konklusies uit waarneming van gelijktijdige ontwikkelingen, laat Allison Bowes overtuigend zien in 'Women in the Kibbutz movement'. Daar waar economische principes van het kapitalisme zijn afgezworen en ook de mannen gelijkheidsidealen nastreven, daar *moet* toch sexegelijkheid ontstaan. Dit nu blijkt niet het geval. Volgens de redeneertrant van Achterhuis, en daarin is hij niet uniek, zouden uit het ontbreken van gelijkheid tussen

man en vrouw in de kibbutz twee zeer uiteenlopende klonklusies te trekken zijn:

- a. het verband tussen socialisme en vrouwenonderdrukking is hiermee aangetoond
- b. sexegelijkheid is blijkbaar onmogelijk.

Bowes legt in haar waarschuwing vooral de nadruk op het belang van een grondige analyse van de *uitgangssituatie* bij onderzoek. Hoe logisch klinkt dit toch... maar hoe weinig is hiervan terug te vinden in Achterhuis' beschouwing van huishoudelijke arbeid.

Wetenschap en onderdrukking

Nadat alle huishoudelijke ambachten door mannen waren overgenomen moest er een oplossing gezocht worden voor 'het probleem van de ledigheid van de huisvrouw'. Achterhuis stelt: 'Het vakuum van de huisvrouw was er eerst, dat moest opgevuld worden en de medische en hygiënische argumenten werden er later met de haren bijgesleept.' en 'De wetenschappelijke legimitatie van de huishoudkundige aanpak was volstrekt ondeugdelijk.' In het kort komt zijn visie hierop neer dat *ten gerieve* van het kapitalisme en *ten koste* van vrouwen door de wetenschap alleen maar onzin is verkocht over de huishouding.

Het is natuurlijk waar dat er in het verleden wel huishoudkundige normen ontwikkeld werden, die bepaald niet het welzijn van vrouwen, en zelfs niet van degenen die zij verzorgde, dienden. Het voorbeeld dat Achterhuis aanhaalt van die stofdoek, kan nog met vele aangevuld worden. Betwistbaar is de 'boze opzet' achter dit alles en zeker is dat er ook zinnige kennisoverdracht heeft plaatsgevonden, en op redelijke gronden. Het valt toch niet te ontkennen, dat de gezondheidstoestand van een groot deel van de

bevolking slecht was. Wel waren daar belangrijker oorzaken voor aan te wijzen (armoede, slechte behuizing en werkomstandigheden) dan de gebrekkige kennis van hygiëne en voeding. Maar door kennisoverdracht kon er tenminste beter gebruik gemaakt worden van de zeer schaarse (levens-)middelen, waarover men beschikte.

Huishoudkunde werd volgens Achterhuis alleen gebruikt om de vrouwen *klein, bezig en thuis* te houden. Hij lijkt daarbij ook nog niet gehinderd door veel kennis van zaken betreffende het huishoudonderwijs. Zeker, dit onderwijs was niet gericht op roldoorbreking en maatschappijvernieuwing volgens huidige maatstaven, maar wel op verbetering van kennis en vaardigheden van de vrouw binnen de bestaande waardepatronen. Mazeland geeft hiervan een beknopte beschrijving in 'Huishoudkunde in Nederland'. In deze uitgave wordt ook het ontstaan van de studierichting Huishoudwetenschappen aan de Landbouw Hogeschool te Wageningen beschreven. Vooral in het beginstadium (de jaren '50) was deze studie sterk gericht op lastenverlichting van boerinnen. Er was wel oog voor de sleutelpositie van boerinnen in het bedrijf, daarom werd kennisvermeerdering voor hen juist van belang geacht.

Dat huishoudkunde-onderwijs op alle niveaus zich nu wel op jongens/mannen richt en dat emancipatiegedachten ook daar enigszins zijn doorgedrongen, is geen verdienste van de huishoudkunde op zich. Evenmin kan het de huishoudkunde volledig aangerekend worden dat dit in vroeger tijden niet het geval was. Typerend voor de beschouwingen van Achterhuis is dat hij aan de wetenschap – en in het verlengde daarvan aan de deskundigen – welbewuste en succesvolle strategieën toekent ter ondersteuning van kapitalistische ontwikkelingen. Het

is wel erg gemakkelijk, maar ook naïef om tegen de ideeën en handelwijze van 'toen' aan te schoppen met het inzicht van 'nu'.

Diskussie geopend

Het boek van Achterhuis houdt een uitdaging tot discussie in, ook voor huishoudkundigen; dat hebben wij met deze kritiek duidelijk proberen te maken. Het kan zo een stimulans zijn voor het denken in historisch-maatschappelijk perspectief, en daardoor het inzicht vergroten in de betekenis van huishoudkunde voor de samenleving. Dit is geen overbodige luxe. Huishoudkunde heeft zich in het verleden vooral gericht op de technisch/ekonomische kanten van de huishouding. De maatschappelijke betekenis van huishoudelijke arbeid is daarbij te veel buiten het beeld of, om met Achterhuis te spreken, in de schaduw gebleven.

Literatuur

- CANKRIEN, C. E. E., e.a. 1983. Samen delen, samen zorgen, Den Haag, Vereniging voor Huishoudkunde in Nederland/Nederlandse Gezinsraad.
- BOWES, ALISON. Women in the Kibbutz movement. In: Sociological Review 26(2) 1978, p. 237–262.
- KLOOSTER-VAN WINGERDEN, C. M. VAN 't, en A. M. DE WIT-SAUTER, Geschiedenis van de studierichting huishoudwetenschappen. In: ZUIDBERG A. C. L. eindred. 1978. Huishoudkunde in Nederland, Misc. Papers 16, Landbouw Hogeschool Wageningen.
- MAZELAND, M. P., Het huishoudonderwijs. In: ZUIDBERG, A. C. L. eindred. 1978 idem.
- MORÉE, M. en M. SCHWEGMAN, Vrouwenarbeid in Nederland 1870–1940, 1981, Elmar, Rijswijk, ISBN 90 61 20 2817.

Korrespondentieadres

SVH Postbus 391, 6700 AJ, Wageningen.

Ir. E. L. de Vos is als tijdelijk wetenschappelijk medewerker verbonden aan de Landbouw Hogeschool. Ir. A. M. de Wit-Sauter is eindredactrice van dit Vakblad.

Boekbespreking

VROUW, HUISHOUDING EN PLATTELANDSONTWIKKELING; EEN AANTAL KRITISCHE NOTITIES
SPIJKERS-ZWART, S. I. 1984

LH Wageningen, Vakgroep Huishoudkunde, 62 p.
prijs ± f 6,-, te bestellen bij: Centraal Magazijn,
De Dreyen 4, 6703 BC, Wageningen.

Tot voor kort werd meestal stilzwijgend aangenomen, dat effecten van plattelands-ontwikkelingsprojecten voor de posities van mannen en vrouwen in dezelfde richting wezen. In de jaren '70 groeit het besef dat dit lang niet altijd het geval is en dat ontwikkelingsprogramma's dus beter op vrouwen afgestemd moeten worden. Inzicht in de positie van vrouwen in huishouden en samenleving, en de veranderingen daarin als gevolg van modernisering van de landbouw, is daarbij onontbeerlijk. Doel van deze literatuurstudie is het ontwerpen van een geëigend onderzoekskader voor het onderzoek naar de (veranderende) positie van vrouwen in Derde Wereldlanden.

De stroom - deels tegenstrijdige - publikaties over vrouwenproblematiek van de afgelopen vijftien jaar wordt door Spijkers-Zwart ingedeeld in drie categorieën: beschrijvend diagnostische, verklarende en actie/veranderingsgerichte benaderingen.

Beschrijvend diagnostisch onderzoek

Vertrekpunt bij dit type onderzoek is het inzicht dat in de sociale wetenschappen de situatie, het leven en de gezichtspunten van vrouwen tot dusver eenzijdig- of onderbelicht werden. Spijkers-Zwart geeft een overzicht van de kritiek die vanuit een aantal wetenschapsgebieden (geschiedenis, sociologie, economie, psychologie en antropologie) is geuit over de verwaarlozing van, of de eenzijdige kijk op het vrouwenbestaan.

Verklarend onderzoek

De bestaande ongelijkheid is *uitgangspunt*, het zoeken naar oorzaken van die ongelijkheden *onderwerp* van dit type onderzoek. Hierbij staan drie begrippen centraal: positie, status en rol van de vrouw. Spijkers-Zwart beschrijft de vele verschillende wijzen waarop deze begrippen gedefinieerd

en gehanteerd worden, en geeft aanwijzingen voor de verklarende waarde van deze begrippen voor de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen.

Enige conclusies

Met beschrijvend en verklarend onderzoek als basis, zou veranderingsgericht onderzoek ontwikkelingsprojecten moeten begeleiden. Zo kan sociaal-wetenschappelijke kennis worden verzameld, die bruikbaar is bij toekomstige projecten.

Er is vaak geprobeerd om één hoofdoorzaak aan te wijzen voor de achtergestelde situatie van vrouwen in haar geheel. Dit soort 'sleutelverklaringen' doet geen recht aan de complexe werkelijkheid. Er zijn vele factoren (vaak onafhankelijk en in verschillende richting) van invloed op de vele onderdelen van situaties waarin vrouwen verkeren. Daarom verdient het de voorkeur het onderzoek te beperken tot deelaspekten van de situatie van vrouwen en naar deelverklaringen te zoeken.

Studies van huishoudelijk gedrag

Uitgaande van het huishoudelijk gedrag wordt een analysekader aangegeven met behulp waarvan de gevolgen van veranderingsprocessen, zowel voor de huishoudens als geheel, als voor de individuele leden daarvan, in hun onderlinge samenhang kunnen worden bestudeerd.

Kommentaar

In kort bestek wordt in dit verslag een verhelderend overzicht gegeven van literatuur over vrouwen-vraagstukken in samenhang met maatschappelijke veranderingen. Er wordt duidelijk aangegeven wat de mogelijkheden en de beperkingen zijn van de vele uiteenlopende benaderingswijzen. Verder wordt een aanzet gegeven tot onderzoek dat is afgestemd op inzicht in, en verbetering van, de positie van vrouwen in ontwikkelingslanden. Voor ieder die zich met onderzoek(sbeleid) op dit gebied bezig houdt: aanbevolen.

Annemieke de Wit-Sauter